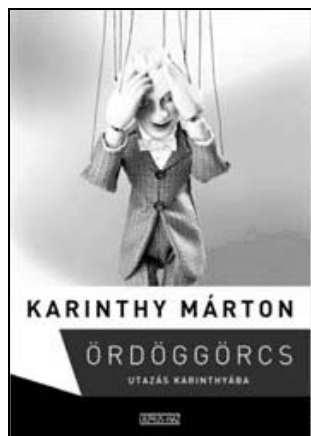

Karinthy Márton: Ördöggörcs

UTAZÁS KARINTHYÁBA I–II.

Ulpius-ház Könyvkiadó
Budapest, 2003
439 + 439 oldal, 4980 Ft

A XX. század egyik legendája a marslakókról szövődött. Állítólag Enrico Fermi elmélkedett azon, hogy a Földet, e csodálatos bolygót még nem keresték meg gondolkodó lények, akik bizonyára létrejöttek az univerzumban. S ha kifejlődtek, ugyan hol vannak? Szilárd Leó állítólag erre mondta, hogy itt vannak közöttünk e lények, de magyaroknak mondják magukat. Szilárd Leó, Kármán Tódor, Neumann János, Teller Ede és mások egyaránt marslakónak minősültek amerikai tudományos körökben, Neumannról már 1933-ban az a hír járta, hogy félisten, aki embernek álcázta magát, s az agya valami felsőbbrendű faj megnyilvánulása... A felsőbbrendű szellemi képességű marslakók vagy magyarok a tudományok mellett a hagyományos drámát és a modern technikát ötvözve létrehozták a mozit, vagyis a *movie*-t (Korda Sándor, Zukor Adolf, Fox Vilmos és még többek is). Mindezek a marslakók Magyarországról származtak el Amerikába, nem kis részük Budapestről (a fizikusok egy faszori gimnáziumnak álcázott hídfőállásból).

E legendák gyakran emlegetik, hogy a marslakók valami olyan nyelven beszélnek egymás között, amelyet senki nem ért, s amelyet Magyarország környezete sem ismer. Arról persze nem szól az amerikai fáma, hogy a honn maradt marslakók magyarföldön, jobbára Budapesten ezzel a nyelvvel mit műveltek, hogy Ady, Babits, Füst, Karinthy, Kosztolányi, Móricz, Tóth is marslakóknak minősíthetők. (Itt jegyzem meg, hogy a mozi, a film Karinthy Frigyes is foglalkoztatta, Prológus egy cirkusz-filmhez című verse is tanúsítja ezt, és az a riport is 1936-ban (Az Est című lapban), mely szerint saját temetésén vászonra vetítve kívánta volna megköszönni a részvétel... egyébként szerepelt egy némafilmben: I: 140.)

A megtisztelő *marslakó* mellett az *őrült magyarok* kifejezés is dívott; Teller olyan monomániás, akinek több mániája is van – mondta ugyancsak Fermi.

Széles körben ismeretes a – feltehetőn hiteles – Karinthy Frigyesre vonatkozó Kosztolányi-mondás: „Ez az *marha* volt közöttünk az egyetlen zseni” (Kosztolányi Dezsőné: Karinthy Frigyesről. Budapest, 1988. 157). A *marha* szó itt bizonyos az *őrült* szinonimája; s az *őrült* főnév pedig ’a szokásos viselkedéstől (sok mindenben) eltérő ember’-t jelenti. Mindehhez mintegy párhuzamként a kötetben [Karinthy] Gabi Képzelt Naplójából egyik helyén ez olvasható: „Különös zaklatott lények között nőttem fel. Azt mondták róluk, nem mindennapi emberek. Én viszont nem láttam bennük semmi rendkívülit. Engem, mióta az eszemet tudom, mindig ezek a furcsa figurák vettek körül. Írók, költők. Istenszerű lények, nem valódi emberek: apám [értsd: Karinthy Frigyes] barátai és a környezete” (I: 169).

Karinthy Márton a család történetében sajnálatosan szerepet játszó pszichés zavarok meglétére építi föl a kötetet. A Karinthy Frigyesnek, apjának nyomasztó nagyságától szenvedő Karinthy Gábor életének, betegségének, irodalmi tevékenységének ered nyomába. A szerző – mint írja – maga hasonló helyzetbe került, mint a Fájdalomherceg Karinthy Gábor. Karinthy Ferencnek, a nyelvésznek, sportolónak, (sikeres) írónak fiaként kereste helyét a világban és a Karinthy-családban. Már gyermekkorában gyűjtötte az atyjától elszenvedett sérelmeket, amelyekről ma, felnőtt fejjel ezt írja: „[...] keserűen kell megállapítanom: mindez gyerekes, ostoba, neveléses vádak laza halmaza. Egyéni sérelmek infantilis felhánytorgatása” (I: 31). A másik önmardosó kérdés: „Nem méltatlan hozzám, és apámhoz is, ez a kicsinyes vájkálás egymás érzéseiben? Vagy ami még rosszabb: nem családuknak olcsó kiárusítása?” (i. h.).

Azonban a könyv írója számára a leginkább önmarcangoló kérdés más. Karinthy Gábor az őt sújtó betegség bizonyos tünetekkel járó állapotát nevezte ördöggörcsnek. Ezt az állapot – ilyen-olyan mértékben – meg-megjelenik a család más tagjainál is: „[...] az ördögörcs apáról fiúra száll, és már csírában is megtalálható. Nyilvánvaló, hogy Frici agyából nagyon sok minden át kellett menjen a Gabiéba. És a Ciniébe is. A Nagy Gyökérből a kis gyökerekbe. De hogy melyik része melyikébe – that is the question” (II: 324). Karinthy Gábor – már Karinthy Márton, az író feldolgozásában – mintegy fausti szerződést kötött az ördöggel az elviselhető lét (vagy a művészlét?) normalitásának megszerzésére. A Karinthy Gábornak Badacsonyan megjelenő kísértő szavai: „Szövetségem lényege: Te megtalálsz és kimondod általam azt a bizonyos Titkot” (II: 40); „[...] fejtsd meg nekik a »világ rejtélyét«. [...] Hozd létre a tökéletes művet. Amit apád akart” (II: 42). Az 1952-ben kötött szerződés napja – november 13. – lesz Karinthy Gábor időszámításának alapja, illetőleg további életének kórtörténeti és a képzelte feljegyzéseiből kibontakozó lélekrajza, melyet végigkísérnek az ördögörcsök, ám nincsen szabadulás az ördögi szövetségből... „És – igen, ez a legkülönösebb! – amelyen Gabi is meghalt” (II: 340) – írja Karinthy Márton, aki többször teszi jelentőségteljessé a különféle véletleneket.

A könyv végét szintén a diabolikus motívumok uralják, Karinthy Gábor letépi a kísértő rémnek egymás után előtűnő álarcait, amikor az utolsó álarc is lehullt róla, „Gabi kővé meredt a látványtól: Apa volt az” (II: 439).

Az apa-komplexussal kapcsolatos egy másik „karinthyai” lelkiállapot, a Karinthy-családban visszatérő kérdés: „Mi gátolta meg [ti. Karinthy Frigyes és Karinthy Ferencet] abban, hogy megírja a tehetségéhez méltó Nagy Művet?” (II: 376). Karinthy Ferencről is adatolva van a traumatikus kötelességérzet: „Mindaz, amit apám nem tudott elmondani (és Gabi se), rám vár, az én dolgom, közlendőm lett” (II: 340). Ehhez a személyiséget mintegy önfegyelem és önfigyelés alatt tartó kérdéshez fűződik a szerző eddigi életének önvalomásos pályaképe is. A szerző vázolja életútját is gyerekkorától egészen a színházvezetésig kudarcokkal, sikerekkel. Az egyént mindezek mellett állandóan más is terheli: „A család feloldhatatlan titka súlyos teherként nehezedett rám. Végtelenül és végérvényesen magamra maradtam” (II: 395).

A könyv többszálúságának rajzolata a Karinthy-család történetképe mellett Karinthy Gábor életét, illetőleg a szerző a családban és a világban való helykeresését mutatja. A számos részletszálon vezetett könyv eseménytörténete a családtagok életét, a baráti kör tagjainak életét és szerepét, a történelem és mindenekelőtt Karinthy Gábor lelki élettörténe-

tét taglalja. A legkülönfélébb személyek valós vagy elképzelt beszélgetéseit, az élőbeszéd valóságával írja le a szerző (tényleges vagy fiktív magnófelvételek révén). „E könyv szereplői és eseményei mind valóságosak. A szereplők találkozásai és a történet menete a képzelet szüleménye” – olvasható még az első fejezet előtt (I: 8).

A Karinthy-család köré fűződő legendakör számos darabja mellett a család származásának bemutatását is megtalálja az olvasó (Egy családfa gyökerei, I: 313–51). E gyökerek közt az 1846-ban született Karinthy József még az 1875. évi névváltoztatási iratok szerint *Karinski* volt, majd *Karinthy*-ként szerepel bizonyos iratokban. A *Karinthy* nevet Frigyes már a gyermekkori naplójában használta. A családnak a világba erre-arra elszármazott tagjai közül a franciaországi *Karinthi*-k, akiknek életpályáját rögzíti Karinthy Márton (I: 326 kk.); Karinthy Ferenc írta meg a 1920-as évektől Párizsban élő Karinthy Józsefnek (1892–1975), Frigyes bátyjának – Fráter Zoltán szóhasználatával: – „karinthyágát” (Uncle Joe. Budapest, 1987). – A szakirodalomban Szalay Károly, Czeizel Endre sem nyomozta a család származástörténetét, amelyet Karinthy Márton egyébként Merényi-Metzger Gábor kutatásaira hagyatkozva mond el. (Egyébként egy esztergomi érsektől a Majláth-grófokig terjed a Karinthyak leszármazási legendájában az ősatya személye...) Karinthy Márton egyik célja: „[...] lehántani a családra rakódott látszatburkot” (I: 226), a másik a Karinthy Gábor ördögörcséhez tartozó, a családnál tágabb világ viszonylatainak kérdése: „És Karinthy Gabi ördögörcséhez mindez hozzátartozik. Az egész örült század. Ez fogalmaztatja meg velem is, mi után nyomozok én voltaképpen” (I: 305). A nyomozásba ördögi erők is beleszólnak (nem először, pl. I: 321): „[...] „gépem időnként – mintha csak egy idegen erő akaratának engedelmességre – több ízben is határozottan gátolta történetem írásának folytatását. Mintegy megghiúsítani igyekezvén annak belátható időn belüli sikeres befejezését. Az előző fejezet legutolsó mondatának leírásakor az óra 2002. szeptember tizenegyedikének éjfélet mutatta” (II: 281), az amerikai toronyépületek pusztulási napját; de olvashatunk a Kennedy-gyilkosságról, Ferenc Ferdinándról, Habsburg Ottó gyerekkoráról (II: 281–91), az 1956 utáni „szörnyűséges diktatúráról” (II: 209) és egyebekről. (Az idegen erők révén máshol a magnó áll le épp a legfőbb lényeg kimondásakor, II: 417.) Ám úgy lehet: nem csupán a XX. volt az örült század... Meg is jelennek a napjainkra jellemző jelenségek, például a „2002-es választás harci árokká mélyített ellentétei” (II: 367) é. i. t.

Az író előtt ez az életheletőség látszik: „Vagy Robinson lesz az ember, vagy Karinthy Gábor” (II: 148), ám fölsejlik egy harmadik út a könyv vége felé, amely valóban a közbülső megoldás, valóban világunknak, e nem lehetséges világnak sorsát hozza az ember számára, „a tipikus pesti, közép-európai sors”, az, „amely kozmikus erővel példázza az egész emberiség sorsát ezen az elátkozott földön” (II: 433). Karinthy Márton könyvével eljutott oda, ahová készült: „Talán mégis kirakható a mozaik, amit egy életnek nevezünk?” (II: 144) kérdezi egy beszélgetésben, s könyve valóban a Karinthy-család sokszínű mozaikja, amelynek kompozícióját a sors alakította, Karinthy Márton a nyilvánvaló és a lehetséges vonalakat is berajzolja a képbe – így téve személyes(ebb)é egy, a XX. századot átívelő (marslakó?) művésznemzetség legendáját. S éppen ezáltal (vagy ezáltal is), a legenda él, folytatódik...

A kötet szövevényes sorstörténetei a kilenc fejezetbe vannak szerkesztve, így téve átláthatóvá az életbeli-lélekbéli történéseket. A elbeszélő nyelvezete jól olvasható mai magyar

irodalmi nyelv, amelyen csupán néhány stiláris szeplő mutatkozik. Egyes divatszavak és kifejezések, úgy látszik, Karinthy Gábor nyelvhasználatához is odatapadtak, például: *úgymond* (II: 89, 95, 96), *macsó* (I: 29, 83; II: 427). Az effélék némelyike anakronizmust eredményez, mint például *csúcsra járat* (II: 90), *életre szóló kötődés* (II: 168), anakronisztikus a *vakuvillogás* szó használata is egy 1938-ra utaló szöveghelyen (I: 361), hasonlóképpen egy 1952-ben zajló párbeszédben: „A szakzsargonban: *genetikailag kódolt*” (I: 34). A már említett *macsó* (= spanyol *macho*) mellett, amely (még?) jobbára a szlengben él, ugyancsak bizalmas használatú (a színházi élet nyelvhasználatából) a többször szereplő *domborít* és *domborítás*: [a darab főszerepét Géczy Dorottya] *domborította* (II: 220, 374 és másutt), *be is határol* I: 35; *a tököm tele van* I: 48 é. í. t.. Van megzavarodott használatú szólás is: *önnön dugájukba döntve* (I: 240). – Apróság, ám könyvkiadásunk, nyomdászatunk állapotának lenyomata, hogy több szedési, elválasztási és tördelési hiba van, ezek nyilván rendre a számítógépes szövegszerkesztés folytán keletkeztek, ami persze szolgál nem mentességükre: *hosszasan* (I: 143), *könynyek* (I: 211), *öcc-sével* (II: 283), *rosszszabbodás* (II: 296) és hasonlók. Ugyanakkor többnyire szerencsés tipografikus megoldások vannak a tematikai többszálúság érzékeltetésére. A könyvborító grafikája meg lehetőségen színvonalatlan.

A hajdani pestieknek „Karinthy [Frigyes] vagyok, térjen magához!” (I: 42) szólammal mutatkozott be az egyébként közismertségnek örvendő író, akinek a fáma szerint megállt a villamos, ha fel akart szállni, akinek halálát a rikkancsok híresztelték a budapesti utcán (Márai Sándor írt erről a Színházi Életben 1938-ban). A második és harmadik Karinthy-nemzedék ezt a tanácsot magára is alkalmazta és – mint Karinthy Márton műve mutatja – alkalmazza máig is, meg akarva tudni, mint jelent, ha valaki Karinthy.

Büky László